

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

УДК: [316.613.5:39(=161.2)]:124.5

В. В. МУДРАКОВ^{1*}, О. С. ПОЛІЩУК^{2*}

^{1*}Хмельницький національний університет (Хмельницький, Україна), ел. пошта vitaly.mudrakov@gmail.com,
ORCID 0000-0002-5788-1289

^{2*}Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія (Хмельницький, Україна), ел. пошта prokurator2007@ukr.net,
ORCID 0000-0002-9838-7105

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ТИПОЛОГІЇ ФІЛОСОФСЬКО- АНТРОПОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ (ДО ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ІДЕНТИФІКАЦІЙ УКРАЇНЦІВ)

Мета. Стаття присвячена обмірковуванню окремих типів ціннісних зразків людинотворчості з позиції філософської антропології та соціальної філософії. Йдеться про певні моделі, що виформовують світоглядно-сміслові модуси людини. **Теоретичний базис.** Автори висвітлюють (О. Поліщук – Теза I; В. Мудраков – Теза II) особливості таких моделей у процесі творення "нових типів людини". Досліджується процес переформатування цих типів та його засоби. За приклад взято процес ціннісних метаморфоз українців. Дослідження обмежується радянським періодом та періодом незалежності, що відображено відповідно Тезою I – феномен *Homo sovieticus* та Тезою II – людина в ситуації *post-Homo sovieticus*. Акцент падає на особливості ціннісної матриці цих типів та їх світоглядний потенціал. **Наукова новизна** полягає у розкритті антропологічних моделей, що відповідають ціннісній функціональності, тобто *визначенню та вираженню* сутності людини. Показано, що певні проекти, за умов примусового переформатування, своєю ціннісною редукацією класифікуються як *недолюдські*. Вони ґрунтуються на наративі ідеологічного міфу та позбавлені проєкції повноцінного поступу особистості. Запропонований підхід дає змогу ревізувати сучасні тенденції таких проєкцій та, щонайголовніше, прогнозувати їх ціннісні потенції в динаміці трансформаційного поступу сутності сучасного українця. **Висновки.** Нарис відображає процес трансформації світоглядно-сміслових модусів, що постає двома ситуаціями-продуктами – радянської людини та сучасника. Перший тип сформовано міфологією політичної ідеології. Ця людина позбавлена самої себе. Її колективна ідентичність зрощена антропологічним ефектом насилля та страху. Другий тип вельми подібний. Він опиняється в ситуації ціннісної дезорієнтації, ностальгічних поривів та інструментального мислення. Його завдання – рух у бік "монадної особистості". Це уможливорюється шляхом формування "власної філософії", "іманентної телеології прориву", а також врахуванням проблеми утвердження та радикальності зовнішнього фактору.

Ключові слова: людина; "новий тип людини"; сутність; проєкт "*Homo sovieticus*"; цінності; ідентичність; модель; світогляд; наратив; ідеологія

"Wir sind in der ungefähr zehntausendjährigen Geschichte das erste Zeitalter, in dem sich der Mensch völlig und restlos problematisch geworden ist: in dem er nicht mehr weiß, was er ist; zugleich aber auch weiß, dass er es nicht weiß." (Scheler, 1927, p. 162)

"Приблизно за десятитисячолітню історію ми знаходимо себе в епосі, коли людина цілком і повністю спроблематизувалася: коли вона більше не знає, ким вона є; але водночас також знає, що вона цього не знає". (перевод В. М. и О. П.)

Вступ

Людина – це завжди проблема у своїй сутності. Таким формулюванням можна позначити основну призму філософсько-антропологічних шукань. Простором сучасної актуалізації цієї проблемності постають ті процеси, що нині йменуються модернізаційними, а подекуди вже й демодернізаційними. Так чи інакше, та для кожного періоду характерні ті чи інші фактори, що, з одного боку, спричинюють цю проблемність, з іншого – постають її маркерами об'єктивації. У цьому сенсі можна говорити про ціннісні топоси як про найбільш *визначальні* та найбільш *виражальні* точки змін сутнісного поступу людини. Відповідно, типологізації ціннісних пріоритетів виформовують певні моделі людської життєдіяльності. Такі пріоритети, у свою чергу, постають платформами для процесу становлення світоглядних основ та утвердження ідентичностей. Цей ряд передумов і умов, власне, й постає змістовим наповненням моделей, що фіксують своєрідно сутнісні зміни людини, які ми поймаємо для цієї розвідки як філософсько-антропологічні.

Тож окреслений напрям вирізняється водночас глибоко теоретичною та життєво-практичною значущістю. Філософська аналітика над вказаними аспектами таких моделей сьогодні є важливою передумовою ефективності світоглядних експертиз суспільно-значущих проектів. Зрештою, це відбивається на розробці методологічних принципів пізнання світу людини як духовної істоти, а також на її суспільно-проектній діяльності, зокрема, формуванні політичної свідомості, культури та відповідальності.

Феномен "сучасного українця/українства", як один із видів такої моделі, особливо "гостро звучить" сьогодні не лише в українсько-європейських, але й у світових, як у public space, так і в академічно-наукових колах. Причинами цього є процеси суспільно-політичної декореляції, що мають зовнішні наслідки, а також внутрішній аспект – особливості світоглядної (і певною мірою, політичної) запитаності, тобто те, що можна назвати формуванням теорії поступу власної самобутності у потоці історичного процесу та сьогочасних викликів. Йдеться певною мірою про необхідність того, що Е. Гусерль у "Кризі європейського людства і філософія" назвав "теоретичною настановою":

Настанова, взагалі кажучи, означає звичний усталений стиль волевого життя, що проявляється у наперед заданих спрямуваннях волі або в інтересах та кінцевих цілях, у культуротворчості, загальний стиль якої є також наперед заданим. У цьому усталеному стилі як у нормальній формі відбувається перебіг будь-якого визначеного життя. Змінюється конкретний зміст культури як відносно замкненого історичного утворення. Людство ж (такі закриті спільноти, як нація, плем'я тощо) у своїй історичній ситуації завжди живе в певній настанові. Його життя завжди характеризується

певним нормальним стилем і певною усталеною історичністю чи розвитком у межах цього стилю. (Husserl, 1996, p. 73)

Себто "теоретична настанова" у відношенні до нормального, усталеного стилю – це переорієнтація. У контексті нашої проблемності, себто українського контексту, ця природна настанова радше сформована з-зовні, тобто природною є тільки за назвою, а не за походженням. Вона була штучно нав'язаною. "[...] внаслідок конкретних внутрішніх і зовнішніх обставин на певний часовий момент має виникнути мотив, який націлює на зміну настанови спочатку окремих людей і груп всередині цієї спільноти" (Husserl, 1996, p. 74), – висновує Е. Гусерль. Відтак, гуманітарна аналітика подібних моделей потребує постійної підтримки саморефлексією, а також оновлень з боку філософських студій різного спрямування. Це сприятиме утвердженню чітких та логічно експлікованих конотацій їх змісту, а відтак і осмисленню більшості проблемних місць. Така ситуація актуалізує ревізії не тільки сучасних антропологічних моделей, але й тих, які передували їх становленню, позаяк цінності у динаміці історії, більшою мірою, не гинуть, а постійно зазнають впливів, тобто збагачуються, постають у нових формах. Вони є основою і каталізатором світогляду та практичної діяльності, постають вінцем її формування. З іншого боку, цінності – це ще й системотворчий фактор суспільно-політичної організації, що презентується, власне, формуванням відповідного типу людини. Тож, цінності виступають тим орієнтиром, який вказує на кінцевий результат. Ба більше, цінності у житті людини, як соціальної істоти, відіграють важливу роль і в процесі самоорганізації, адже вони постають тим організуючим началом, яке, на думку М. Бойченка (Boichenko, 2011), "зводить у єдиний системний процес усі системні детермінації соціального розвитку, починаючи від фізичних та біологічних і завершуючи духовними" (p. 5).

Мета

Реалізація цього наміру, з одного боку, увиразнюватиме "методологічні меридіани" філософської рефлексії над феноменом людини у нових контекстах, з іншого – сприятиме схопленню його концептуального ядра з позиції актуальних для нас аспектів. Цими обставинами й зумовлена *мета* цієї розвідки – окреслити ті філософсько-антропологічні моделі, що мали і мають місце у світоглядно-сміслових модусах визрівання феномену українського типу моделювання. Завданням постає висвітлення канви моделі українця-(європейця) як процесу постійного формування тиском світоглядно-ідеологічних змін (радянський період; період української незалежності), адже унаслідок цих метаморфоз виформувалось розуміння необхідності у "новій людині", новому світогляді. Останній може визначатися самим суспільством (демократичний шлях розвитку) чи з настанов владного апарату (тоталітарний шлях розвитку). Зазначимо, що проблемність поняття "нової людини" є актуальною для всіх типів суспільств, які в силу природних, соціально-політичних та економічних процесів змінюють систему цінностей і вектор свого розвитку. Тож, ці процеси не можуть пройти осторонь людини як рушія і дієвого суб'єкта всіх зазначених процесів.

Виклад основного матеріалу

Теза I. Людина як Homo sovieticus. Починаючи з грудня 1922 року, внаслідок військово-політичних подій 1919-1922 років, що відбувалися на українських землях, неузгодженості

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

політичних партій і політичної еліти, Україна як несформоване державне утворення ввійшла до складу "договірної федерації". Від цього моменту стартує агресивний наступ радянської ідеології на свідомість простої людини, у тому числі засобами ціннісного переформатування. Використавши ситуацію ціннісної "надломленості" української нації, невідзначеність людини у суспільно-політичних і економічних взаємовідносинах, радянська влада, для свого *самовстановлення*, розгорнула світоглядно-ідеологічний штурм – реалізація плану з формування "нової людини", яка б відповідала уявленням творців радянського укладу суспільно-політичного життя. Завданням поставала зміна ціннісних основ як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Першими, хто потрапив під такий вплив, була суспільна маса простих малоосвічених людей, які на початковому етапі становили більшість. Саме на них представники більшовизму провадили експеримент зі створення радянської людини. Розуміючи, що, оволодівши свідомістю більшості, зможуть поглинути і освічену меншість. Вони заперечили накопичені століттями духовні цінності народу, які відігравали важливу роль у моральності та виховному сенсі (Borysenko, Danylenko, Kokin, Stasiuk, & Sharoval, 2008, p. 115). Така політика призвела до формування колективного свідомого, в основу якого був закладений образ "українця радянського типу".

Новий тип людини радянської ідеології ХХ ст. у науковій та науково-популярній літературі названо латинським словосполученням "Homo sovieticus", що, власне, означає "радянська людина", "нова радянська людина" – це антропологічний, культурний, ментальний і соціальний феномен. З точки зору архітекторів комуністичної ідеології – це історичний і цивілізаційний тип людини, цінністю якого є світле майбутнє всього людства. Цей тип мав стати будівельником комуністичного "світлого майбутнього". Така людина постає як абстрактний, безособовий конструкт, що з самого початку заклав основи утопізму. Розглядаючи комунізм як політичну ідеологію і радянський світогляд, лауреатка нобелівської премії з літератури С. Алексієвич наголошує, що він мав божевільні плани щодо перетворення "старої" людини "ветхого Адама" в окремий людський тип "Homo soveticus" або "совкової людини" (Aleksiievych, 2014, p. 5, 306).

Архітектори тоталітарної системи, розробивши чіткі механізми, розпочали реконструкцію свідомості й спрямували усі зусилля на формування "нового типу" – "радянської людини", яка мала бути відданою цілям Партії – основного суб'єкта політичної системи й новоствореної Держави, вільною від психологічних спотворень та відчужень тогочасної буржуазії (Conquest, 2003, p. 136).

Задля досягнення поставленої мети владний режим використовував усі можливі ресурси: освіту, культуру, науку, а керовані преса, радіо, музика, література позиціонували людину в мирний час як "солдата на фронті", використовуючи чіткі команди, гасла, заклики, патріотичні настрої, календарні міфи, роблячи акцент на колективізмі як основі нової держави. Поряд із фізичним знищенням, як методом перетворення національно орієнтованих людей у "новий тип", були й інші. Чи не найбільш дієвим перетворювачем ціннісної матриці людини була освіта. З цього приводу М. Ткачук пише:

Попри низку формальних новацій у сфері організації освіти і науки на теренах СРСР, здійснених у подальші роки радянської влади, її освітня парадигма залишалася незмінною аж до часів "перебудови".

Стратегічним завданням радянської системи освіти, сформульованим за часів її зародження, поставало формування "нового, вищого типу людини розумної – Гомо Советікус", а його засоби відповідали методиці "комуністичного виховання", запровадженій і апробованій у 1920-1930-ті рр. (Ткачук, 2010, р. 42)

У такий спосіб держава сприяла формуванню колективної дії, в основі якої знаходилася людина-герой. "Нову людину" радянського типу влада бачила як патріотично налаштовану, котра завжди готова на самопожертву, трудові подвиги, постійні зречення. Саме таких людей "тотальної працездатності", які ставили державні цінності, амбіції окремих партійних лідерів вище загальнолюдських, тогочасна влада "поетизувала" та "міфологізувала". Це відбувалося завдяки "соціальному інжинірингу" – мистецтву маніпулювання людьми "*Social Engineering: The Art of Human Hacking*" (Надnagy, 2010, р. 51). Через міфологізацію і тотальні маніпуляції підживлювалось формування нового образу "радянської людини". Саме такий підхід, на думку Ф. Фукуяма (Fukuyama, 2007, р. 78), відрізняв комуністичні країни від нетоталітарних, адже зміни, що відбувалися в суспільстві, зароджувалися не в суспільстві, а в уяві державних, політичних лідерів, які намагалися розширити свої владні повноваження, оволодіти людською свідомістю тощо. Така політика робила людей безправними. Кожен найменший "гвинтик" великої соціальної системи був інфікований страхом. С. Алексієвич з цього приводу зазначає, що:

Навіть усвідомлюючи, що щось робилося неправильно, знаючи, що ідеологічний монстр знищив мільйони людей, Homo soveticus не спроможеться дати відсіч гнобителю. Його пожирає страх, який іде зсередини, з глибини сутності власного "Я". (Aleksiievych, 2014, р. 41)

"Нова людина" радянського типу – це специфічний феномен в особливому нарративному полі тиску на суспільну свідомість і на кожного зокрема. Вона не здатна відрізнити добро від зла і ніколи не відчувала істинного значення "свободи", "рівності". Вона постає "мислячою річчю", а антропологічний ефект штучних голодоморів, масових переселень народів, розстрілів і репресій, також ціннісних переформатувань і світоглядних коректувань, – це процес виведення популяції з вихолощеними фундаментальними основами людської сутності – співпереживання, співчуття, солідарності, альтруїзму. Перераховані якості забезпечують людині переваги в еволюції та конкуренції видів. У Homo soveticus вони відсутні. Результат таких ціннісних метаморфоз, унормування та правовстановлення – зацькована, залякана людина, занурена в хаос зруйнованої природної соціальності. Постійні смерть і абсурд позбавили її совісті та здорового глузду, а відібрати в людини моральні емоції – означає позбавити її мотивації до самого життя. Звідси, власне, й випливають соці-

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

ально-політична апатія, нігілізм і суто радянська реакція (*Та ну!.. не важливо!*) на будь-яку проблему, у тому числі й власне життя. Усе це й відрізняє раба від громадянина.

Варто зазначити, що проект "Homo soveticus" мав успіх і поза межами радянської імперії. Т. Снайдер з цього приводу резюмує:

Комуністичний Радянський Союз, створений 1922 року, поширив свою модель на Європу в 1940 роках. Європейська історія XX ст. засвідчує, що суспільство може зазнати краху, демократії можуть перестати існувати, етика – зруйнуватися, а звичайні люди – опинитися над розстріляними ямами зі зброєю в руках. (Snyder, 2017, p. 9)

Так, в союзних республіках, країнах-сателітах теж втілювався образ цього проекту. Апробований і запропонований тип "радянської людини" передбачав формування того, для кого пріоритетними були б партійні цінності: беззаперечне підкорення, захист партійних і системних інституцій, віра у всемогутність єдиної партії та ін. Це зумовлювалося, певною мірою, тим, що цінності в історичному матеріалізмі, як ідеологічному фундаменті, обумовлювалися соціально-економічним рівнем та класовою боротьбою. На думку деяких дослідників, положення марксизму-ленінізму (як офіційна ідеологія радянської системи) нігілювали духовні цінності. Інші ж вважають, що ці цінності не заперечуються, однак зображуються як дещо особливе, відчужене для людини, як локальні явища, пов'язані із "східним характером" мислення. У зв'язку з цим відбулося певне протиставлення "Східної" та "Західної" систем цінностей, що стало опорою для загальнополітичного наративу.

Отже, можна стверджувати, що "Homo soveticus" позбавлений проекту власної особистості. Це означає належність до спільноти без інтенційного, себто рефлексивного виміру ідентичності, а, отже, позбавлений проекції власної особистості, себто вільної окремішності як, за твердженням Є. Бистрицького (Bystrytskyi, 2015), "можливості довільного обирання власної ідентифікувальної належності" (р. 13). Ясна річ, що йдеться про межі здатності своєї світоглядної та суспільної корекції. Соціальна множинність ідентичності ж цілком і повністю визначалася пануючим політичним наративом.

Теза II. Людина в ситуації пост-Homo soveticus. Варто зауважити, що процеси формування ціннісних пріоритетів для українського суспільства, як точок змін в ідентифікаційних типологіях, завжди були надважкими. Покінчивши з тоталітарною системою у суспільстві в юрисдикційному/правовому сенсі, ще досить довгий час спостерігався (аж по сьогодні) конфлікт цінностей у світоглядно-ментальному й суспільно-політичному. Так, відомий сучасний німецький інтелектуал К. Шльогель (Schlögel, 2016), описуючи "прощання з імперією, прощання з Росією [або] спробу самопояснення". Таку назву має один із розділів книги К. Шльогеля "Український виклик. Відкриття європейської країни", себто ситуацію, що склалася одразу після повалення радянського режиму, пише:

Варварство тих часів – як на вулицях, так і в мисленні, як у приватних стосунках, так і в міжінституційному безладді – було жахливим,

але водночас важко було зрозуміти, звідки ця країна бере сили для серйозних змін, які можна було спостерігати скрізь, і при цьому не розвалюється. (Schlögel, 2016, p. 42)

Панорама переходу від однієї моделі до іншої – процес формування нової політичної чи, можна сказати, відновлення невідомої для світу духовно-культурної ідентичності – містила кілька проєкцій до саморозгортання. Її наративним засновком було світоглядно-ідеологічне становище людини – увесь світ сповнений зла, протистояти якому можна, виходячи із людської сутності – здатності колективної ідентичності, тобто примусового суспільно-політичного колективізму із повним національно-культурним нігілізмом, тому різні пропорції таких ціннісних пріоритетів виформували, власне, різні формації суспільної свідомості. Цікавою спробою їх характеристики та особливості їх перетворення постає есеїстична форма оповіді сучасного російсько-американського інтелектуала М. Епштейна (Epshtein, 2016, p. 139). Він реконструює смислові виміри радянської та пострадянської моделей суспільної свідомості і окреслює це переходом від "совка" до "бобка". Перша метафора позначає людину із такими психологічними і суспільними сутностями, що живляться незмінною системою міфів радянської пропаганди та є домінантними у оцінці реальної ситуації. Друга метафора характеризує розчарованого, а, відтак, й агресивного "совка", який прагне повернення втраченого світу. Його наратив визначається тотожністю цинізму ідейного та практичного – втратою суспільною свідомістю потреби етичного виправдання власним діям і смакування цинізмом безглуздої брехні. Такий перехід, що характеризує ці типи, є незнанням, бездосвідністю і політичним небажанням рухатися до іншого світу – такого, що сповнений добра, і який є можливим завдяки, у цьому випадку, зміні людської сутності – здатності колективної ідентичності із пріоритетними національно-культурними цінностями, відтак природньою суспільно-політичною колективністю.

Ще одна проєкція саморозгортання колективної ідентичності – це певний баланс національно-духовних цінностей із суспільно-політичними в організації соціальної колективності. Це тип, на шляху до якого рухається сучасний українець, наближаючись до цивілізованого світу. Йдеться, отже, про демократичні принципи як про результат саморозвитку суспільства – з суспільствознавчої позиції, з філософської – можливість сутнісного поступу сучасника як розвитку здатності своєї колективної ідентичності.

Описана панорама перетворення дуже добре пояснюється змістом чи, краще кажучи, висловленим у ньому завданням першого антропологічного закону – *закону природної штучності* (природної неприродності), сформульованого Г. Плеснером (Plessner, 1988). Він пише: "Як ексцентрично організована істота вона [людина, В. М.] мусить *ще зробити* себе тим, чим *вже є*" (p. 134).

Людина мусить себе урівноважити, зробити звичними і традиційними ті речі, які є (чи видаються) у цьому процесі неприродними. Важливим для нашого контексту є те, що філософ вбачає у цьому один із основних мотивів соціальної організації.

Що ж у повсякденності історичного процесу і як це відображено у житті соціуму? Протягом невеликого часового відрізка українська держава пережила дві революції: "Помаранчева революція" (2004-2005 рр.) та "Революція Гідності" (2013-2014 рр.). Основним рушієм революційних подій були прояви "нової людини", у першому випадку – національно свідомої, яка прагнула остаточно покінчити з тоталітарною свідомістю й сприяла побудові

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

національної держави як рівної серед рівних. В іншому випадку, постає "нова людина" як діяч революційних подій і водночас як цінність. У відповідності до цього виформовувалися ціннісні моделі. Наприклад, під час "Помаранчевої революції" провідними були загальнолюдські і національні цінності, основна з яких – це вільне життя. Фактично, "Помаранчева революція" виникла як реакція на втілення державою таких *антицінностей* як фальсифікація виборів, корупція, авторитаризм, наступ на права громадян, цензура та інші. Саме вони стали причиною відстоювання народом справедливості – людина вимагала втілення в життя демократичних принципів і створення "справедливої держави".

У період "Революції Гідності" знову актуалізуються цінності, які були під час "Помаранчевої революції". Це зумовлено тим, що влада, яка була утворена після революційних подій, "зігравши" на ціннісних орієнтаціях і прагненнях людини *"зробити себе тим, чим вже є"* сповна, не ставила за мету дотримання проголошеного курсу, а прагнула банального доступу до розподілу ресурсів – така собі спроба "реваншу бобка". Ця ситуація, варто зауважити, спричинює певну ціннісну дезорієнтацію, утім, по-новому актуалізується відстоювання демократичних принципів: воля, справедливість, солідарність, хоробрість, довіра тощо. Практично, всі ці цінності відображають формат "нової людини", українця-європейця.

Про те, наскільки якісно цей процес переформатування вдається, можна висловитися дwoяко – песимістично та оптимістично. Змістове наповнення першої характеристики, власне, виявляє певну агресію і ненависть, що панують у суспільній думці. Людина ж постає розчарованою, депресивною і невпевненою – вона кинута напризволяще. Як наслідок – новий виток загострення ціннісної кризи. Людина перестає замислюватися над майбутнім, припиняє, отже, проектувати свою духовно-соціальну реальність у національно-культурному та суспільно-політичному аспектах. Інакше кажучи, розмивається її ідентичність. Відтак, виникає загроза нового "пробудження бобка" або розріст інструментального мислення. Втрата ціннісних орієнтирів і розвій інструментального мислення, тобто максимальної ефективності чи найкращого співвідношення між витратами та результатом, у принципі характерні для кризових ситуацій у суспільствах, що змінюються. Так, Ч. Тейлор визначає їх як основні хвороби сучасності:

Перше занепокоєння пов'язане з тим, що можна було б назвати втратою смислу, нівелюванням моральних горизонтів. Друге – стосується затьмарення цілей перед лицем нестримного інструментального мислення. Третє – пов'язане із втратою свободи.

(Taylor, 2013, p. 14)

Людина починає жити тільки тут і зараз, сьогоднішнім, а тому переорієнтовується виключно на матеріальні цінності, які дають їй можливість задовільнити свої базові потреби. Цим, власне, пояснюються ті негативні процеси, що мають місце у суспільній свідомості сучасної України – загальне невдоволення, соціальна нерівність, нестабільність, політичне напруження, масова міграція тощо.

Змістове наповнення другої характеристики, себто оптимістичного висловлення, виявляє, власне, акцентуацію на досягнутих здобутках, зокрема на самій можливості сутнісно-

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

го поступу людини як розвитку здатності своєї колективної ідентичності в окресленій вище (третій) проекції і, звісно, надію чи, наприклад, політичні проекти з обіцянками на кращі перспективи незабаром.

Враховуючи ці характеристики, варто зазначити, що для реальних змін і справжніх перспектив, тобто довершення ціннісного покладання і людинотворення сучасного українця-європейця, необхідним є відшліфування і гарт того, що Е. Гусерль (Husserl, 1996) називав "власною філософією", тобто іманентною філософською ідеєю чи "іманентною телеологією як прориву" (р. 67). У категоріях нашого контексту це постає цінністю якості власної самобутності як постійної мети. Саме така якість є, з одного боку, визначальною домінантою сучасної людинотворчості, з іншого – критерієм ціннісного екзамінування ідентичності. С. Кримський у своїх філософських роздумах акцентує на людських якостях як необхідній константі духовності XXI ст. Він пише:

[...] Нині немає дефіциту ідей щодо проектів поліпшення життєдіяльності та майбутнє творення. Проблемою, яка обмежує розвиток діяльності та стає вирішальною для соціального прогресу, є дефіцит людських якостей. (Krymskyi, 2008, p. 352)

Ці особливі якості утверджують так звану "монадну особистість". Йдеться про здатність особистості:

Репрезентувати свою націю, свою культуру, свою епоху і, відтак, маніфестувати індивідуальну іпостась універсального досвіду. [...] І не просто репрезентувати, а давати зразки вчинків, інтелекту та зростаючої совісті. Це є важливим тому, що в наші часи ідеї та проекти повинні випробовуватися на здатність втілюватись у життя особистості. Саме така вимога і стала вузловим пунктом переходу у формуванні духовності XXI століття від гуманізму як ідеології людини, що уявила себе Богом, до персоналізму як утвердження самоцінності особистості людини, а не абстрактних ідей. (Krymskyi, 2008, p. 353)

Представник такого типу людини повинен бути готовим відповідати за кожен вчинок свого життєдіяльного поступу як за остаточно визначальний для його колективності, себ-

то для його народу. Іншими словами, бути готовим ставати зразком – це спосіб формування належності до світу колективних цінностей та толерантної політики визнання.

Наукова новизна

Окреслення специфіки антропологічних моделей, що відповідають ціннісній функціональності, тобто *визначенню та вираженню* сутності людини, демонструють ефективність дослідження їх типологій. Це, відтак, робить потенційною якість світоглядних експертиз суспільно-значущих проєктів.

Запропонований розгляд специфіки окремих проєктів висвітлює антропологічні наслідки примусового переформатування ціннісної матриці шляхом радикального редукціонізму. Це дає змогу чітко характеризувати структуру загальнополітичного нарративу та проєкції ціннісного поступу особистості. Запропонований підхід дає змогу екзаменувати сучасні тенденції таких проєкцій та, щонайголовніше, прогнозувати їх ціннісні потенції з огляду на світоглядно-ментальні травми та в динаміці постійної змінюваності сутності сучасного українця.

Висновки

По-перше, здійснений нарис дозволяє відобразити процес трансформації світоглядно-смыслових модусів, зокрема примусового переформатування та поступової зміни ціннісної матриці українців. Цей процес віддзеркалюється двома ситуаціями-продуктами, в які потрапила людина – Homo sovieticus і *пост*-Homo sovieticus. Перший тип, отже, сформовано поетизовано-міфологізованим нарративом політичної ідеології. Людина позбавлена чи не найголовнішого – проєкту власної особистості, через нігілювання власного "Я", що мала б житисься смислами свого неповторного існування та демократичними принципами співжиття. Її здатність колективної ідентичності зрощена не культурно-національними каталізаторами, а антропологічним ефектом насилля та страху. Вона позбавлена розуміння природної соціальності. Друга ситуація вбирає, певною мірою, ті топоси, що спродуковані попередньою. Вона сповнена цілою низкою складних викликів – ціннісна дезорієнтація, ностальгічне загострення за червоною людиною, інструментальне мислення тощо. Проєкції з таким потенціалом – випробування на якість нового проєкту. Враховуючи не тільки історичний досвід, але й сучасні світові тенденції, цей проєкт сміливо можна поїменувати "монадною особистістю", адже, долучаючись до ціннісного простору світової спільноти треба бути готовим до іспиту презентувати не лише свою культуру та ідентичність, але й до маніфестації універсального досвіду. Українці щойно стали на цей шлях.

По-друге, запропонований розгляд особливостей досліджуваних моделей призводить до думки про необхідність виформовування "власної філософії" як культури ідей і плетання власної гідності не тільки як теоретичного принципу, але й як щоденного життєво-практичного обов'язку. Така "іманентна телеологія прориву" мусить встановлюватися під знаком "безконечності". Тільки тоді вона стане процесом революційного перетворення всієї культури – світоглядних пріоритетів, способу мислення, ідентичності, формування самобутності, відтак, зміни своїх історичних завдань не як кінцевого чи ціннісно обмеженого феномену, а з настановою на безкінечні завдання людського духу та самозвернення.

По-третє, підготовлено ґрунт для прогностичного аналізу ціннісного потенціалу такого проєкту людинотворчості. Його розкриття можливе, ясна річ, за сприятливих умов. Утім, не варто забувати про процес утвердження, що слідуватиме за поступовими змінами цін-

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

нісного переформатування та радикальність зовнішнього фактору. Тож, утвердження нової-старої європейської ідентичності, себто українців, очікує новий етап випробувань.

REFERENCES

- Aleksievych, S. (2014). *Chas second-hand (kinets chervonoї liudyny)*. L. Lysenko, Trans. from Russ. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Borysenko, V., Danylenko, V., Kokin, S., Stasiuk, O., & Shapoval, Y. (2008). *Rozsekrechena pamiat: Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini v dokumentakh HPU-NKVD*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. (in Ukrainian)
- Boichenko, M. I. (2011). *Systemnyi pidkhid u sotsialnomu piznanni: Tsinnisnyi i funktsionalni aspekty: Monohrafiia*. Kyiv: Promin. (in Ukrainian)
- Bystrytskyi, Y., Bilyi, O., Zymovets, R., Kobets, R., Loznytysia, S., & Proleiev, S. (2015). *Natsionalna identychnist i hromadianske suspilstvo*. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Conquest, R. (2003). *Reflections on a ravaged century*. O. Mokrovolskyi, Trans. from Engl. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
- Epshtein, M. (2016). *Po toi bik sovka. Polityka na hrani hrotesku*. N. Berdychevska, Trans. from Russian. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Fukuyama, F. (2007). *The End of History and the Last Man*. M. Levina, Trans. from Engl. Moscow: AST. (in Russian)
- Hadnagy, C. (2010). *Social engineering: The art of human hacking*. Hoboken: John Wiley & Sons. (in English)
- Husserl, E. (1996). Kryza yevropeiskoho liudstva i filozofiiia. In V. V. Liakh, & V. S. Pazenok, *Suchasna zarubizhna filozofiiia: Techii i napriamy: Khrestomatiia* (pp. 62-94). Kyiv: Vakler. (in Ukrainian)
- Krymskyi, S. B. (2008). *Pid syhnaturoiu Sofii*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. (in Ukrainian)
- Plessner, H. (1988). Stupeni organicheskogo i chelovek. Vvedenie v filozofskuyu antropologiyu. In P. Gurevich, & Y. Popov (Ed.), *Problema cheloveka v zapadnoy filozofii* (pp. 96-151). Trans from Engl., German, French. Moscow: Progress. (in Russian)
- Scheler, M. (1927). Die sonderstellung des menschen im kosmos. In H. Keyserling, H. Much, & C. Jung, *Mensch und erde* (Vol. 8, pp. 161-254). Darmstadt: O. Reichl. (in German)
- Schlögel, K. (2016). *Ukrainskyi vyklyk. Vidkryttia yevropeiskoi krainy*. N. Komarova, Trans. from German. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Snyder, T. (2017). *On tyranny. Twenty lessons from the twentieth century*. O. Kamyshnykova, Trans. Kyiv: Meduza. (in Ukrainian)
- Taylor, C. (2013). *The ethics of authenticity* (2 Edit.). A. Vasylchenko (Ed.), Trans. from Engl. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian)
- Tkachuk, M. (2010). Philosophical education in the soviet Ukraine: The experience of understanding of historical documents and archival materials. *Philosophical Thought*, 6, 35-67. (in Ukrainian)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алексієвич, С. Час second-hand (кінець червоної людини) / С. Алексієвич ; [пер. з рос. Л. Лисенко]. – Київ : Дух і Літера, 2014. – 456 с.
- Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД / упор. В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін [та ін.]. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – 604 с.
- Бойченко, М. І. Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісний і функціональні аспекти : монографія / М. І. Бойченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Промінь, 2011. – 320 с.
- Національна ідентичність і громадянське суспільство / Є. Бистрицький, О. Білий, Р. Зимовець [та ін.]. – Київ : Дух і Літера. – 2015. – 452 с.
- Конквест, Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям / Р. Конквест ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – Київ : Основи, 2003. – 371 с.
- Епштейн, М. По той бік совка. Політика на грані гротеску / М. Епштейн ; пер. з рос. Н. Бердичевська. – Київ : Дух і Літера, 2016. – 312 с.
- Фукуяма, Ф. Конец истории и последний человек / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. М. Левина. – Москва : АСТ, 2007. – 588 с.
- Hadnagy, C. *Social Engineering: The Art of Human Hacking* / C. Hadnagy ; Foreword by P. Wilson. – Hoboken : John Wiley & Sons, 2010. – 416 p.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

- Гуссерль, Е. Криза європейського людства і філософія / Е. Гуссерль // Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями : хрестоматія / упоряд. В. В. Лях, В. С. Пазенок. – Київ, 1996. – С. 62–94.
- Кримський, С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – 367 с.
- Плеснер, Х. Ступени органического и человек. Введение в философскую антропологию / Х. Плеснер // Проблема человека в западной философии : сб. переводов с англ., нем., фр. / сост. П. С. Гуревич ; общ. ред. Ю. Н. Попова. – Москва : Прогресс, 1988. – С. 96–151.
- Scheler, M. Die Sonderstellung des Menschen im Kosmos / M. Scheler // Mensch und Erde / H. Keyserling, H. Much, C. Jung. – Darmstadt, 1927. – Buch 8 : Der Leuchter. Weltanschauung und Lebensgestaltung. – S. 161–254.
- Шльогель, К. Український виклик. Відкриття європейської країни / К. Шльогель ; пер. з нім. Н. Комарова. – Київ : Дух і Літера, 2016. – 356 с.
- Снайдер, Т. Про тиранію. Двадцять уроків двадцятого століття / Т. Снайдер ; пер. О. Камишнікова. – Київ : Медуза, 2017. – 144 с.
- Тейлор, Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор ; пер. з англ. і заг. ред. А. Васильченко. – Вид. 2. – Київ : Дух і Літера, 2013. – 128 с.
- Ткачук, М. Філософська освіта в радянській Україні: досвід осмислення історичних документів та архівних матеріалів / М. Ткачук // Філософська думка. – 2010. – № 6. – С. 35–67.

V. V. MUDRAKOV^{1*}, O. S. POLISHCHUK^{2*}

^{1*}Khmelnitsky National University (Khmelnitskyi, Ukraine), e-mail vitaly.mudrakov@gmail.com, ORCID 0000-0002-5788-1289

^{2*}Khmelnitsky Humanitarian Pedagogical Academy (Khmelnitskyi, Ukraine), e-mail prokurator2007@ukr.net, ORCID 0000-0002-9838-7105

SOME CONSIDERATIONS ON THE TYPOLOGY OF PHILOSOPHICAL-ANTHROPOLOGICAL MODELS (TO THE PROBLEM OF VALUE IDENTIFICATIONS OF UKRAINIANS)

Purpose. The article deals with the consideration of certain types of value models of human creation from the standpoint of philosophical anthropology and social philosophy. It is about certain models that fulfill the worldview-semantic modes of a person. **Theoretical basis.** The authors cover (O. Polishchuk – Thesis I; V. Mudrakov – Thesis II) peculiarities of such models in the process of creation of "the new types of a person". The process of reformatting these types and its means are studied. The process of valuing metamorphoses of Ukrainians is taken as an example. The research is limited to the Soviet period and the period of independence, which is reflected respectively in Thesis I – *The Phenomenon of Homo Sovieticus* and Thesis II – *A Person in the Situation of Post-Homo Sovieticus*. The emphasis is on the peculiarities of the value matrix of these types and their ideological potential. **Originality** is in the disclosure of anthropological models that correspond to the value functionality, that is, *the determination and expression* of the essence of a person. It is shown that certain projects, under the conditions of forced reformatting, by their value reduction are classified as inhuman. They are based on the narrative of ideological myth and deprived of the projection of the complete development of a personality. The proposed approach allows to revise the current trends of such projections and, most importantly, to predict their value potentials in the dynamics of the transformation progress of the essence of the modern Ukrainian. **Conclusions.** The essay reflects the process of transformation of the worldview-semantic modes, which are represented by two situations-products – the Soviet person and the contemporary. The first type is formed by the mythology of political ideology. This person is deprived of himself or herself. Their collective identity is brought up by the anthropological effect of violence and fear. The second type is very similar. This person finds himself or herself in the situation of value disorientation, nostalgic impulses and instrumental thinking. Their task is to move towards the "monad personality". This is possible by means of formation of the "own philosophy", "inherent teleology of a breakthrough", as well as by taking into account the problem of consolidation and radicalism of external factor.

Keywords: person; "new type of the person"; essence; project "*Homo Sovieticus*"; values; identity; model; outlook; narrative; ideology

В. В. МУДРАКОВ^{1*}, А. С. ПОЛИЩУК^{2*}

^{1*}Хмельницький національний університет (Хмельницький, Україна), ел. пошта vitaly.mudrakov@gmail.com, ORCID 0000-0002-5788-1289

^{2*}Хмельницька гуманитарно-педагогічна академія (Хмельницький, Україна), ел. пошта prokurator2007@ukr.net, ORCID 0000-0002-9838-7105

НЕКОТОРЫЕ РАССУЖДЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ТИПОЛОГИИ ФИЛОСОФСКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ (К ПРОБЛЕМЕ ЦЕННОСТНЫХ ИДЕНТИФИКАЦИЙ УКРАИНЦЕВ)

Цель. Статья посвящена обдумыванию отдельных типов ценностных образцов человекоформирования с позиции философской антропологии и социальной философии. Идет речь об определенных моделях, которые формируют мировоззренческо-смысловые модусы человека. **Теоретический базис.** Авторы освещают (А. Полищук – Тезис I; В. Мудраков – Тезис II) особенности таких моделей в процессе создания "новых типов человека". Исследуется процесс реформативирования этих типов и его средства. За пример взят процесс ценностных метаморфоз украинцев. Исследование ограничивается советским периодом и периодом независимости, что отображено соответственно Тезисом I – феномен *Homo sovieticus* и Тезисом II – человек в ситуации пост-*Homo sovieticus*. Акцент падает на особенности ценностной матрицы этих типов и их мировоззренческий потенциал. **Научная новизна** заключается в раскрытии антропологических моделей, которые отвечают ценностной функциональности, то есть *определению и выражению* сущности человека. Показано, что определенные проекты, при условиях принудительного реформативирования своей ценностной редукцией классифицируются как *недочеловеческие*. Они основываются на нарративе идеологического мифа и лишены проекции полноценного продвижения личности. Предложенный подход дает возможность ревизовать современные тенденции таких проекций и, что самое главное, прогнозировать их ценностные потенции в динамике трансформационного продвижения сущности современного украинца. **Выводы.** Очерк отображает процесс трансформации мировоззренческо-смысловых модусов, которая появляется двумя ситуациями-продуктами – советского человека и современника. Первый тип сформирован мифологией политической идеологии. Этот человек лишен самого себя. Его коллективная идентичность сращена антропологическим эффектом насилия и страха. Второй тип весьма подобен. Он оказывается в ситуации ценностной дезориентации, ностальгических порывов и инструментального мышления. Его задание – движение в сторону "монадной личности". Это делается возможным путём формирования "собственной философии", "имманентной телеологии прорыва", а также стоит учитывать проблему утверждения и радикальность внешнего фактора.

Ключевые слова: человек; "новый тип человека"; сущность; проект "*Homo sovieticus*"; ценности; идентичность; модель; мировоззрение; нарратив; идеология

Надійшла до редколегії: 15.05.2018

Прийнята до друку: 20.11.2018